

KARDINAL BESSARION I HRVATI

Lovorka ČORALIĆ
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK 929:282 Bessarion
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 20. I. 1997.

U uvodu se prikazuje životni put i djelovanje kardinala Bessariona, poglavito s obzirom na njegovo zalaganje za crkvenu uniju i organizaciju križarskoga rata. Prikaz Bessarionova životopisa uklopljen je u opće stanje na jugoistoku Europe, obilježeno osmanlijskim prodorima koji zahvaćaju i područje Hrvatske. Potom se razmatraju oblici povezanosti Bessariona s hrvatskim krajevima i pojedincima. Bessarion je predstavljen kao komendator benediktinske opatije Sv. Stjepana kraj Splita. Ukazano je na njegovu ulogu prilikom doseljavanja franjevačkih redovnika na Poljud te veze s benediktinskom opatijom Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu. Opširno se razmatra Bessarionova povelja o imenovanju duvanjskog biskupa Nikole Zadrana propovjednikom križarskih ratova u Istri i Furlaniji te opisuje sadržaj uputstava propovjednicima. Poseban značaj pridaje se vezama između kardinala Bessariona i hrvatskoga humanista, filozofa i teologa Jurja Dragišića potkraj 60-ih godina XV. stoljeća. Na posljetku su prikazane Bessarionove veze s hrvatskom bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (podjela indulgencije 1464. god.). U sjedištu bratovštine i danas se nalazi slika mletačkoga renesansnog majstora Vettorea Carpaccia ("Vizija Sv. Augustina") za koju se smatra da prikazuje lik kardinala Bessariona.

Razdoblje XV. stoljeća znakovito je i po mnogo čemu sudbinsko doba europske povijesti. Proplamsaj i izmak kasnoga srednjeg vijeka obilježili su brojni događaji političkoga, crkvenog i vojnog obilježja, čije su se posljedice u velikoj mjeri osjećale i na hrvatskom prostoru. Petnaesto stoljeće doba je pojave iznimnih osoba u kulturi i umjetnosti, čije je stvaranje obilježilo vrijeme koje se u europskoj povijesti naziva razdobljem humanizma i renesanse. Jedan od istaknutih pojedinaca toga doba, čiji su životni put, lik i djelo u velikoj mjeri odražavali svu prijelomnost XV. stoljeća, bez sumnje je kardinal Bessarion, humanist i erudit, gorljiv zagovornik kršćanskoga jedinstva i protuturskih vojni. U stoljeću nepovratnog sumraka bizantske civilizacije i nezadrživog uspona nove svjetske sile - Osmanskoga Carstva - hrvatske zemlje proživljavaju još jednu krvavu epizodu svoje povjesnice. Posljednjoj predstraži kršćanske Europe, maloj zemlji nad kojom su se ukrštavali strateški interesi habsburškoga orla, lava Svetoga Marka i polumjeseca, bit će upravljene misli i stvarna djela grčkoga monaha i katoličkoga kardinala Bessariona.

U sumrak Bizanta i osvit krvavog polumjeseca

Rođen je u Trabzonu (nekadašnji Trapezunt) 1403. godine i kršten vjerojatno imenom Bazilije. Zarana odlazi u Carigrad gdje stječe prvu poduku u teologiji, filozofiji, retorici i književnosti. Godine 1423. pristupa redu bazilijanaca pod imenom Bessarion. Tri godine kasnije postaje đakon; 1431. svećenik, a nakon što se istakao u službi Alekseja IV. Komnena, stječe naslov *hugemonos* samostana Sv. Bazilija (1436.) i metropolita Niceje (1437.). U to vrijeme bizantski car Ivan VIII. Paleolog (1425.-1448.) odlučuje prihvatiti poziv pape Eugena IV. (1431.-1447.) za sudjelovanje na koncilima na kojima se odlučivalo o crkvenoj uniji. Bessarion je kao grčki predstavnik i govornik upućen u Ferraru (1438.), gdje sudjeluje u pratnji velikog izaslanstva iz Carigrada koje predvodi car Ivan VIII. Sudjeluje u nastavku rada koncila u Firenzi gdje je 6. srpnja 1439. godine u crkvi S. Maria del Fiore određen da zajedno s kardinalom Cesarinim objavi akt o ujedinjenju (*Laetentur coeli*). Krajem iste godine stječe i zaslužen priznanje - imenovan je kardinalom rimske bazilike Svetih XII Apostola. Potom odlazi u Carigrad gdje nastoji djelovati na prihvaćanju unije te je 1440. nazočan izboru Metrofana, novog unijatskog patrijarha Carigrada. Kratkotrajan povratak u domovinu ne suočava ga samo s tvrdokornim protounijatskim stavovima tamošnje crkvene hijerarhije, već i s pogubnošću sve opasnijih osmanlijskih prodora na područja Bizantskoga Carstva. Svjestan stvarne opasnosti s Istoka, iste se godine vraća u Italiju i posvećuje djelovanju na ustroju protuturske križarske vojne. Početak Bessarionovog intenzivnijeg zauzimanja za križarske ratove poklapa se s narastajućim nadiranjem Osmanlija, koji u vrijeme sultana Murata II. (1421.-51.) osvajaju Galipolje i poduzimaju jednu od prvih opsada Carigrada (1422.), zauzimaju Solun, Janjinu, dio Albanije i veći dio srpske despotovine. Četrdesetih godina XV. stoljeća, kada su Osmanlije zaprijetile Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu, protutursku borbu predvodi Janoš Hunjadi (Sibinjanin Janko), dok na području Albanije ustanak vodi princ Skenderbeg Kastriotić. U početku kršćanska vojska, predvođena Hunjadijem, postiže uspjehe i kod Niša pobjeđuje osmanlijsku vojsku. U ponovnom i po mnogo čemu sudbinskom prodoru kršćana na jug, vojvoda srpske despotovine Đurađ Branković ne dopušta križarskim postrojbama prijelaz preko svoga područja, te se oni upućuju Dunavom do Varne gdje su 1444. godine poraženi. Svjestan pogubnosti osmanlijskih prodora, Bessarion neposredno nakon poraza kod Varne upućuje pismo morejskom despotu Konstantinu u kojem ga savjetuje da na Peloponezu sagradi sustav fortifikacija i iskoristi prirodne obrambene mogućnosti zemlje te postane sjedište grčkoga otpora osmanlijskim prodorima. Sudbina jugoistočne Europe bila je, međutim, za stoljeća unaprijed određena porazom kršćanske vojske u trodnevnoj bici na Kosovu polju (18-20.X.1448.). Tijekom toga vremena Bessarion učestalo nastavlja pastoralno djelovanje u grčkim samostanima na Apeninskom poluotoku. Početnih godina pontifikata pape Nikole V. (1447.-1455.) stječe čitav niz beneficija, naslova i časti. Izmjenjuje se na časti biskupa Siponta, Frascate, Manfredonije, Mazzare na Siciliji, Tebe, Sabine, Tuscula i Pomplone. Sudjeluje u kardinalskom povjerenstvu za priznanje moći Sv. Lovre i kanonizaciju Bernardina iz Siene. Godine 1450.

bulom pape Nikole V. izabran je za legata *a latere* za Bolognu, Romagnu i Ankonitansku Marku. Vijest o konačnom padu Carigrada (1453.) i pogibiji cara Konstantina zatekla ga je početkom srpnja u Bologni. Ne vjerujući u konačni slom Bizantskog Carstva, Bessarion još gorljivije djeluje na pomirbi i jedinstvu kršćanske Europe te ustroju zajedničke protuturske vojne. Svoje nade sve više polaže u Republiku Sv. Marka, čiji su posjedi na Peloponezu i u Dalmaciji bili neposredno ugroženi osmanlijskim osvajanjima. Neuspjeh, međutim, doživljava prilikom posjeta napuljskom vladaru Alfonsu Aragonskom, nedovoljno zainteresiranom za sudjelovanje u križarskoj vojni. Iako sam nije glasovao za novoga papu Pija II. (Enea Silvio Piccolomini) - svoga prijatelja iz kruga talijanskih humanista - bojeći se njegova slaba zdravlja, Bessarion pozdravlja njegov izbor i s velikim nadama kreće u nove pokušaje ujedinjenja kršćanskih vladara. Pio II. 1459. godine u Mantovi saziva kongres s ciljem pripreme i ustoja kršćanske vojne. Ondje ih je zatekla vijest o padu Atene i osmanlijskim prodorima na Peloponez. U Mantovu pristize i poslanstvo morejskog vladara Tome Paleologa koji traži hitnu pomoć u ljudstvu i naoružanju, što se, unatoč Bessarionovim zalaganjima, nije ostvarilo. Kongres u Mantovi imao je tek djelomičan ishod. Iako je Bessarion u svom izlaganju vjerno oslikao svu pogubnost osmanlijskih prodora na jugoistok Europe, nitko od europskih vladara nije obećao sigurnu pomoć. Bessarion tada putuje u germansko područje (1460.-61.) gdje među potpuno razjedinjenim i međusobno zavađenim kneževinama i vojvodstvima, njegova misija doživljava neuspjeh koji nije mogla otkloniti ni počast kojom je na povratku dočekan u Mlecima (imenovan mletačkim plemićem i upisan u *Libro d'oro*). U međuvremenu pada i Bessarionov rodni Trabzon. U godini pada bosanskog kraljevstva pod osmanlijsku vlast (1463.) Bessarion je imenovan biskupom Negroponta i patrijarhom Jeruzalema. Nastojanja da se otpočne europski protuturski pohod poprimaju tada ozbiljnije namjere. U srpnju iste godine odaslan je u Mletke kao legat *a latere* s ciljem potpunog pridobivanja mletačkoga vijeća za rat. U rujnu stiže i konačna objava rata Osmanlijama, a vodstvo u mletačkoj floti koja isplovljava prema zbornom mjestu svih križara - Anconi - preuzima sam mletački dužd. Sva tragika Bessarionovih iskrenih i gorljivih nastojanja slamaju se dolaskom flote u Anconu. Ondje ih dočekuje vijest o smrti pape Pija II., čime je obustavljeno daljnje nastojanje oko otpočinjanja protuturskog rata. Razočaran ishodom, Bessarion se neko vrijeme intenzivno posvećuje prikupljanju i proučavanju grčkih i latinskih rukopisa. Pad Negroponta 1470. godine vraća ga u stvarnost te se u brojnim pismima obraća europskim vladarima pozivajući ih na djelotvorniji odgovor osmanlijskim osvajačima. Idući papa Siksto IV. (1471.-1484.) nastavlja djelatnu protutursku politiku svojih prethodnika te Bessariona imenuje legatom *a latere* za Francusku, Borgognu i Englesku. Predvodi poslanstvo u Francusku, ali, kao i u germanskim zemljama, doživljava neuspjeh. Obeshrabren ishodom poslanstva i shrvan naporima putovanja, vraća se u Italiju i umire u Ravenni 18.11.1472. godine. Ostaci su mu preneseni u Rim i pokopani u bazilici Svetih XII Apostola. Na nadgrobnom reljefu isklesan je Bessarionov grb: dvije ruke (latinska i grčka crkva) koje pridržavaju križ - simbol ideja čijem je ostvarenju Bessarion posvetio čitav svoj život. U svijesti kršćanskoga Zapada, posebice u Italiji u kojoj je proveo najveći dio života,

upamćen je kao iznimna ličnost, humanist i erudit široke kulture i znanja, osnivač i darovatelj mletačke knjižnice Marciane.¹

Razdoblje Bessarionovog najintenzivnijeg djelovanja na otpočinjanju križarske vojne poklapa se s godinama osmanlijskoga zauzimanja balkanskih zemalja i prodora u hrvatske krajeve. Aktivno uključen u promišljanje i pripreme za križarsku vojnu, Bessarion je sve vrijeme bio dobro upoznat s vojnim stanjem na hrvatskom prostoru, smjerovima kretanja osmanlijskog osvajača i pokušajima hrvatsko-ugarskih vladara i velikaša da se poduzimanjem manjih i dosegom ograničenih vojnih akcija privremeno zaustave osvajanja Mehmeta II. Od četrdesetih godina XV. stoljeća, pa sve do posljednjih dana života, Bessarion je bio svjedokom nezaustavljivog širenja polumjeseca, ali - istodobno - nemoći i bešćutnosti razjedinjene Europe. Vrtoglavom brzinom padale su balkanske državnice, gradovi i utvrde, pogibali istaknuti protuturski ratnici, a za stoljeća unaprijed određivala sudbina europskog jugoistoka. Područje bosanskoga kraljevstva i hrvatskih zemalja predstavljalo je, posebice kako je vrijeme odmicalo i zauvijek se gubili tragovi bizantske državnosti, posljednju i jedinu moguću predstražu pred konačnim osmanlijskim prodorom u srce Europe. Sve će te okolnosti uvjetovati Bessarionove česte veze s hrvatskim krajevima i pojedincima.

Bessarion i splitski samostani

Tijekom prve polovice XV. stoljeća niz benediktinskih samostana u Dalmaciji potpao je pod upravu stranih komendatora. Opatije gube dotadašnju samostalnost u upravi i postaju podložne komendatoru koji najčešće boravi izvan sjedišta opatije. Prijelaz na komendatorni sustav poklapa se sa slabljenjem gospodarske snage do tada jakih opatija, čijem opadanju u velikoj mjeri pridonose vojno-politički čimbenici, to jest osmanlijski prodori kojima su nemali dijelovi zemljišnih posjeda opatija otuđeni ili opustošeni. Kao komendatori benediktinskih opatija u Dalmaciji navode se brojne crkvene osobe stranog podrijetla sa sjedištem izvan zemlje. U jednom od takvih primjera spominje se i kardinal Bessarion, koji se od 1445. do 1457. godine spominje kao komendator benediktinske opatije Sv. Stjepana pod borovima kraj Splita (Sustjepan. Sanctus Stephanus de Pinis).² Spomenuta je opatija potpala pod komendatorni sustav sredinom XIV. stoljeća, te su od tada splitski opati-komendatori plaćali rimskoj kuriji *pro comuni servitio* od 33 do 35 1/3 zlatnih forinti. U vrijeme kada Bessarion dobiva sustjepansku opatiju, u dalmatinsko -

---

¹ O Bessarionu postoji opsežna literatura. Usporedi najvažnija djela: L. MOHLER, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, Paderborn 1923; E. CANDAL, Bessarion Niceanus in Concilio Fiorentino, *Orientalia christiana periodica* (dalje: OCP), vol. VI, Roma 1940, str. 417-446; R. LOENERTZ, Pour la biographie du cardinal Bessarion, OCP, vol. X, Roma 1944, str. 116-149; J. GILL, *The Council of Florence*, Oxford 1964; G. OSTROGORSKI, *Storia dell'impero bizantino*, Torino 1968; *Miscellanea Marciana di studi Bessarionei. A coronamento del V Centenario della donazione nicena*, Padova 1976; I. ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije (Vreme Jovana VIII Paleologa, 1392-1448)*, Beograd 1984.

² L. JELIĆ - F. BULIĆ - S. RUTAR, *Vodja po Splitu i Solimu*, Zadar 1894, str. 212. 215-216.

posebice šire splitsko područje - pristizhe nemali broj izbjeglog stanovništva iz Bosne.³ Opatija Sv. Stjepana imala je tada, unatoč osmanlijskim prodorima u dalmatinsko zaleđe, nedirnute posjede na otočnom dijelu splitskog distrikta (Šolta) te je njezina gospodarska moć bila manje oslabljena u odnosu na neke druge dalmatinske opatije (posebice one u zadarskom području). U svezi s djelovanjem Bessariona kao komendatora sustjepanske opatije raspoložemo s jednim dokumentom iz 1445. godine. Riječ je o dukali koju upućuje mletački dužd Francesco Foscari (1423.-1457.) knezu Splita Marcu Memu. Dužd razmatra sadržaj spora koji je izbio između splitskih plemića Jurja i Šimuna pok. Mateja s predstavnicima Bessarionove komende, a u svezi nekih prava njihovog pokojnog brata Dujma - opata Sv. Stjepana. Spor se vodio oko određivanja sudske nadležnosti (crkvena ili svjetovna vlast), te je dukalom određeno da se ovaj spor mora rješavati pred crkvenim vlastima.⁴ Na području zemalja sustjepanske opatije nalazio se hospicij i crkvice posvećena Blaženoj Djevici Mariji, podignuta na Poljudu u XI. stoljeću u vrijeme splitskog nadbiskupa Pavla. Potkraj 40-ih godina XV. stoljeća u Split dolaze brojni franjevački redovnici izbjegli s opustošenih dijelova bosanskoga kraljevstva.⁵ Čini se da je franjevcima dozvolu za obitavanje i korištenje rečene crkvice Sv. Marije dao upravo Bessarion. Osim ustupanja crkve, Bessarion je novopridošlim franjevcima dozvolio i uporabu obližnjeg zemljišta za podizanje samostana, čija je gradnja uskoro započela uz svesrdnu podršku splitskog gradskog vijeća.⁶ Bessarionova podrška franjevcima opslužiteljima očekivana je i objašnjiva činjenicom da je kardinal tijekom čitavoga života održavao intenzivne veze s malom braćom, smatrajući ih svojim najboljim i najustrajnijim saveznicima u protuturskom djelovanju i okupljanju križarske vojske.⁷

---

³ I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split 1964, str. 319-330; sv. III, Split 1965, str. 275, bilj. 3, str. 302.

⁴ Spis je uz kratak predgovor objavio M. ALAČEVIĆ (*Un documento veneto sul cardinale Bessarione e Spalato*, Roma 1899, str. 1-7).

⁵ D. FABIANICH, *Storia dei frati minori dei primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina*, sv. II, Zara 1864, str. 127; O. OZRETIĆ, I Paludi di Spalato, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, anno III, Spalato 1880, str. 23-28; K. ŠEGVIĆ, Poljud. Riznica domaće i talijanske umjetnosti, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva*, god. XVI, Zagreb 1914, str. 1-2; G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. III, Split 1978, str. 1490.

⁶ God. 1457. papa Kalikst III. (1455-1458) izdao je bulu kojom se udjeljuje oprost svima koji prinesu dar za obnovu poljudske crkve. Mletački dužd Pasquale Malipiero (1457-1462) 1458. franjevcima je dopustio sakupljanje milodara po svim mletačkim posjedima, a u cilju obnove nekadašnjeg benediktinskog hospicija blizu samostana (A. IVANČIĆ, *Franjevački samostan na Poljudu*, *Glasnik Primorske banovine*, god. II, br. 3, Split 1939, str. 44; *Šematizam franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Zadar 1990, str. 123, 126).

⁷ Bessarion je bio i službeni protektor male braće (1458). Obnašao je i dužnost komendatora franjevačkih opatija Sv. Ivana Evanđelista u Ravenni, a 1463. godine je papinskom bulom stekao pravo da dovede Malu braću u baziliku Svetih XII Apostola.

*Posredne veze s benediktinskom opatijom sv. Kuzme i Damjana na otoku
Pašmanu*

Pašmanski benediktinski samostan Sv. Kuzme i Damjana, smješten na brežuljku Čokovcu, sijelo je benediktinskih redovnika negdašnje, mletačkim osvajanjem 1124/1125. godine porušene opatije Sv. Ivana Evanđelista kraj Biograda. Tijekom srednjega vijeka samostan je stekao brojne posjede na otoku Pašmanu i u biogradskom agrarnom zaleđu. U vrijeme osmanlijskih prodora u zadarsko-biogradsko zaleđe zemljišni posjedi samostana su sve više ugroženi te usljed nemogućnosti obrađivanja, nakon nekog vremena postaju neplodne i zakrčene ledine. Godine 1434. opatija, slično prethodno spomenutom benediktinskom samostanu Sv. Stjepana kraj Splita, prelazi u sustav komende, a kao prvi komendator (1434.-1447.) spominje se mletački plemić Polidoro Foscari, apostolski protonotar, naslovni pergamski biskup te od 1449. godine zadarski nadbiskup. Od sredine XV. stoljeća kao komendator opatije spominje se apostolski protonotar Pietro Foscari.⁸ U vrijeme njegova obnašanja dužnosti komendatora potječe pismo kardinala Bessariona, tada biskupa Tuscula, patrijarha Jeruzalema i apostolskog legata *a latere* za područje Mletačke Republike.⁹ Pismo je napisano 1463. godine na mletačkom otoku S. Giorgio Maggiore, redovitom mjestu Bessarionova obitavanja prilikom posjeta gradu na lagunama. Upućeno je biskupu Trogira¹⁰ i odnosi se na komendatora pašmanske opatije Pietra Foscarija. Spomenuti komendator je prethodno, kako se nazire iz sadržaja pisma, tražio dozvolu za otpočinjanje radova na isušivanju močvarnog i neplodnog područja oko sela Vrbica u biogradskom zaleđu. Kako je taj dio opatijskih posjeda prostorno velik, ali zbog neplodnosti ograničeno iskoristiv, Bessarion daje dozvolu (upućenu posredstvom trogirskoga biskupa), da se rečena zemlja preda u trajni zakup. Zakupnici su bili obvezni postupno isušivati močvaru i površine privoditi kulturama, a visinu zakupa je određivao komendator prema svojoj prosudbi. Spis nam otkriva posrednu Bessarionovu povezanost s dalmatinskim crkvenim ustanovama, uvjetovanu najvjerojatnije poznanstvom s komendatorom pašmanske opatije Pietrom Foscariem.

---

⁸ Pietro Foscari je zaslužan za poboljšanje gospodarske osnove samostana i preustrojstvo redovničke stege u samostanu. Godine 1467. njegovom je zaslugom provedena apostolska vizitacija. Usp: L. JELIĆ, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, Nova serija, sv. III, Zagreb 1898, str. 68; I. OSTOJIĆ, nav. dj., sv. II, str. 227; J. KOLANOVIĆ, Benediktinci na Pašmanu, *Pašmanski zbornik*, Zadar 1987, str. 102.

⁹ Pismo je objavio A. THEINER u zbirci *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium Historiam Illustrantia*, t. I, Romae 1863, dok. DCLXI, str. 481-482.

¹⁰ U to vrijeme je biskup Trogira bio Jakov Torlon (1452-1483).

Bessarion i duvanjski biskup Nikola Zadranin

Ranosrednjovjekovna hrvatska župa Duvno postala je oko 1320. godine sjedištem istoimene biskupije (Dalminiensis ili Delminiensis), koja je bila sugrafan Splitske nadbiskupije. Područje Duvna pripalo je Bosni u vrijeme bana Stjepana II. Kotromanića (1314.-1363.), a u vrijeme moćnog kralja Stjepana Tvrtka (1377.-1391.) nalazilo se u sastavu posjeda lokalnih velikaških obitelji. Četrdesetih godina XV. stoljeća Duvanjsko polje, grad i područje biskupije našli su se pod izravnim naletima osmanlijskog osvajača. Tijekom tih godina u župi Duvno spominje se utvrđen grad Rog, tada u posjedu hercega Stjepana Kosače. Duvanjska je biskupija tijekom tog vremena najčešće bila ispražnjena ili su nosioci biskupske časti obitali daleko od svoga sjela. Godine 1439. biskupsku čast obnaša franjevac Jeronim iz Trogira, da bi 2. siječnja 1460. godine biskupom postao Zadranin Nikola, također pripadnik reda male braće. Podaci o biskupskom djelovanju Nikole Zadranina u Duvnu krajnje su oskudni. Kako je samo nekoliko godina po njegovom preuzimanju biskupske časti šire područje biskupije postalo poprištem osmanlijskih osvajanja,¹¹ biskup je, zajedno s malobrojnima pripadnicima tamošnjeg kaptola i klera, izbjegao u zaštićene dalmatinske gradove. Kraće vrijeme Nikola boravi u Zadru, a zatim odlazi u Mletke, gdje tamošnjem Senatu podnosi izvješće o kretanjima i zauzimanjima Osmanlija na području Bosanskoga kraljevstva. Tijekom boravka u gradu na lagunama upoznaje kardinala Bessariona koji ga 1463. godine imenuje svojim povjerenikom za propovijedanje križarskog rata na području Istre i Furlanije. Idućih je godina Nikola djelovao u furlanskim gradovima, gdje je stekao pravo uprave nad jednom crkvom. Njegova kasnija sudbina nam je nepoznata, kao i vrijeme i mjesto smrti.¹² Imenovanje duvanjskog biskupa Nikole propovjednikom križarskih ratova u Istri i Furlaniji promišljen je i razlozima uvjetovan čin kardinala Bessariona. Povjerenje je poklonjeno glavaru biskupije koja je upravo potpala pod osmanlijsku vlast, a sam biskup bio prisiljen na izgnanstvo. Nikola Zadranin bio je očevidac ratnih događanja u svojoj zemlji, dobar poznavalac tamošnjih prilika i više od crkvenih dostojanstvenika sa Zapada, duboko svjestan pogubnosti osmanlijske najezde. Od njega je Bessarion mogao očekivati gorljive protuturske propovijedi, strast i iskrenost riječi kojima će vjernicima Zapada razlagati nužnost križarske vojne. Na poslijetku, imenovanje Nikole Zadranina povjerenikom u propovijedanju križarske vojne bila je i moralna podrška prognanom biskupu koji je trajno ostao bez svoje biskupije, župa, svećenstva i puka.

¹¹ Osmanlije su šire duvanjsko područje opustošile već 1439. godine. Godine 1463. privremeno ga zauzimaju, ali se kasnije na tom prostoru vode višegodišnje borbe u kojima sudjeluje hrvatsko-ugarska vojska Matije Korvina i sinova kneza Vukčića Kosače. Nakon pada Hercegovine 1482. godine, područje Duvanjske župe je konačno pripojeno osmanlijskoj stečevini i uvršteno u sastav Hercegovačkog sandžaka. Usp: VJ. KLAJČ, *Duvanjsko polje, Hrvatsko kolo*, knj. III, Zagreb 1907, str. 81; M. VEGO, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, str. 38, 102; V. ATANASOVSKI, *Pad Hercegovine*, Beograd 1979, str. 120, 123.

¹² O duvanjskom biskupu Nikoli Zadraninu usp: D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. IV, Venetiis 1769, str. 176-178; D. FABIANICH, *Convento il più antico dei frati minori in Dalmazia*, Prato 1882, str. 71-72; C. EUBEL, *Hierarchia catholica mediæ ævi*, sv. II (1431-1503), Monasterii 1901, str. 162; A. DE BENVENUTI, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano 1944, str. 52-53.

Za ovo istraživanje posebnu važnost ima spis o imenovanju Nikole Zadrana proповјednikom križarske vojne u Istri i Furlaniji. Objavljen je u spomenutoj zbirci A. Theinera (dok. DCLVIII, str. 466-473). Napisan je na otoku S. Giorgio Maggiore i datiran je 1463. godinom. U uvodu pisma Bessarion je naslovljen kao biskup Tuscula, kardinal, patrijarh Carigrada i apostolski legat *a latere* za područje Mletačke Republike. Sadržaj pisma upućenog Nikoli Zadraniu kratak je i odnosi se na njegovo imenovanje za propovjednika u dijelovima Furlanije i Istre koji se nalaze u sastavu mletačke države. Pismu slijede opširne, sadržajem i retoričkim stilom zanimljive i osvrta vrijedne upute o načinu, sredstvima i ciljevima propovijedanja križarskog rata. Uputstva su u ovom konkretnom slučaju namijenjena Nikoli, ali mogu poslužiti i kao obrazac drugim propovjednicima na tom području. Objavljena su u Mlecima, dana 1. rujna 1463. godine i sadrže ukupno dvadeset odredaba, posebno raščlanjenih naslovima. Uputstva daju ovlast zakonito izabranim propovjednicima da sami odabiru i daju ovlasti drugim propovjednicima te da se u slučaju ometanja njihova rada, obrate za pomoć svjetovnoj vlasti. Propovjednicima se podjeljuje i pravo davanja određenog broja indulgencija vjernicima, prije svega onima koji kao dragovoljci pristupe križarskoj vojsci ili na bilo koji drugi način posredno ili neposredno potpomažu vojnu. Posebno su opsežne i razradene upute o načinu propovijedanja križarskog rata. Navode se neki karakteristični primjeri iz Staroga zavjeta, iznose obrasci govora i argumenata koje valja primjenjivati prilikom obraćanja vjernicima. Poglavitito su živo iznesena sva zlodjela osmanlijskog osvajača nad kršćanima (opisi mučenja, ubijanja i zlostavljanja kršćana, oskrvnuća žena i djevojaka, pokolja civilnog stanovništva, razaranja kršćanskih crkava, obeščašćivanja svetačkih moći itd.). Stoga se, kazuje uputstvo, osveta nad neprijateljem može uzeti kao jedan od opravdanih motiva za rat i zatiranje osvajača. Kao primjere uspješnih kršćanskih otpora osvajaču navode se podvizi poljskog vladara Ladislava i pobjeda hrvatsko-ugarske vojske kod Beograda. Uputstva nadalje pojašnjavaju način na koji će se dragovoljcu-križaru podjeljivati znak križa i izricati formula kojom se proglašava njegovo pristupanje. U sva mjesta koja propovjednici pohode dužni su sa sobom nositi kovčeg u kojem će se pohranjivati prikupljena novčana potpora vjernika (desetina), ali i oružje, odjeća i druga oprema potrebna za vojnu. Tijekom obilaska gradova i sela propovjednici organiziraju i sudjeluju u procesijama, molitvama i misama te stoga upute donose i obrasce govora i molitava koje će se izricati u tim prigodama. Upute govore i o mogućnostima odrješenja grijeha, krštenju i pomazanju onih s kojima propovjednik dođe u doticaj tijekom poslanstva, te tretiranju osoba koje u rat ne odlaze osobno već šalju zamjenu. Od odrješenja strogo se izuzimaju kradljivci crkvene desetine, apostate, zagovornici osmanlijskog osvajača, protivnici križara, simonijati, oskrvnilci crkava, lihvari i svi drugi koji svojim postupcima čine protivno zakonima Svete rimske crkve. Na završetku uputstava donosi se obrazac koji se primjenjuje prilikom primanja dragovoljaca u križarske postrojbe.

Zaštitnik i poticatelj hrvatskog humanista Jurja Dragišića

Nezaobilazna uloga u proučavanju veza između kardinala Bessariona i Hrvata za sigurno pripada hrvatskome humanistu, filozofu i teologu Jurju Dragišiću (oko 1445. - 1520.).¹³ Njegov su životni put, sudbina i djela dobro proučeni i poznati u hrvatskoj i inozemnoj znanosti. Rođen je u bosanskom mjestu Srebrenica te je zarana stupio u franjevački red. Nakon turskog zauzimanja Srebrenice (1452. god.) Dragišić isprva boravi u Jajcu i Zadru, a potom odlazi u Ferraru, gdje započinje studij teologije (1464.-1469.). Iz Ferrare odlazi u Rim gdje nastavlja izučavanje filozofskih i teoloških disciplina. Ondje je zatekao brojnu skupinu izbjeglih Grka, koji su zaštitu i poticaje nalazili u snažnoj ličnosti i ugledu kardinala Bessariona. Dragišić i Bessarion imali su mnogo toga zajedničkog. Ponajprije, obojica su bili bjegunci iz krajeva pod turskom vlašću, prisiljeni da ostatak života provedu daleko od domovine. Nadalje, Dragišić je bio pripadnik franjevačkoga reda čiji je poticatelj i protektor bio upravo Bessarion. Mladi bosanski franjevac tada je stupao u svijet bogatih filozofskih i teoloških promišljanja te je kao sljedbenik platonovske filozofije naišao na iznimnu kardinalovu podršku. Godine 1469. Bessarion objavljuje filozofsko djelo *De calumniatore Platoni* u kojem pobija motrišta koje je Juraj iz Trapezunta (današnji Trabzon u Turskoj) imao o Platonu. Kao odgovor Bessarionu Juraj iz Trapezunta je tada napisao novo djelo, optuživši Bessariona i za neke heretičke tvrdnje. U obranu kardinala tada stupa mladi Dragišić, piše omanji spis i predaje ga na uvid Bessarionu koji je iskazao zadovoljstvo takvim načinom pisanja i promišljanjima. Čini se da je Dragišićev spis imao određenog odjeka, jer je nakon toga polemika između Bessariona i Jurja iz Trapezunta prestala. Možda je upravo tada kardinal nagovorio Dragišića da uzme nadimak Benignus.¹⁴ Takav je običaj bio uobičajen za srednjovjekovne filozofe, čiji su nadimci upućivali na osnovnu značajku dotičnog filozofa (primjerice: *angelicus, sublimis, acutus, eximius* itd.). Ovim će nadimkom Dragišić u nekoliko navrata potpisivati svoja djela. Dragišićev je spis u obranu Bessariona (*Defensorium Bessarionis*) izgubio prigodom boravka u Engleskoj te su jedini tragovi o njegovom sadržaju navedeni u djelu *De natura angelica*. Nakon dvije godine boravka u Rimu Dragišić odlazi u Urbino gdje je imenovan profesorom (oko 1472. god.), a preporuku za to vjerojatno je dao Bessarion. U Urbino je

---

¹³ Veze kardinala Bessariona i Jurja Dragišića spomenute su u studijama domaćih i stranih proučavatelja filozofske baštine. Vidi neka djela: M. BREYER, *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj*, Zagreb 1904, str. 24-25; S. ZIMMERMANN, Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filozof humanizma, *Rad JAZU*, sv. 227, Zagreb 1923, str. 59-60; F. SECRET, Umanisti dimenticati. Georgius Benignus, il protetto del Bessarione, *Giornale storico della Letteratura Italiana*, anno LXXVII, sv. 137, fasc. 418, Torino 1960, str. 218-222; C. DIONISOTTI, Umanisti dimenticati?, *Italia medioevale e umanistica*, sv. IV, Padova 1961, str. 287-321; B. PANDŽIĆ, Život i djela Jurja Dragišića (o. 1445. -1520.), *Dobri pastir*, god. XXVI, sv. I-II, Sarajevo 1976, str. 3-27; E. von ERDMANN-PANDŽIĆ - B. PANDŽIĆ, *Juraj Dragišić und Johannes Reuchlin, Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte*, sv. 1, Bamberg 1989; Ž. DADIĆ, *Egzaktne znanosti hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb 1991, str. 164; Lj. SCHIFFLER-PREMEC, Juraj Dragišić, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. III, Zagreb 1993, str. 556-558.

¹⁴ Dragišić u djelu *De libertate et immutabilitate Dei* izričito navodi da mu je nadimak *Benignus* dao Bessarion (B. PANDŽIĆ, nav. dj., str. 5).

Dragišić stekao velik ugled i poštovanje, a stupio je - također vjerojatno na Bessarionov poticaj - u tešnje veze s vladarskom obitelji Montefeltro. Svoju bliskost s grčkim kardinalom i zahvalnost za zaštitu tijekom proteklih godina, Dragišić je iskazao posvećujući mu djelo *De libertate et immutabilitate Dei* (Urbino, 1471.; čuva se u Vatikanskoj knjižnici). Djelo je napisano u obliku dijaloga, a ono što je posebno zanimljivo, jest kasnija zamjena uloga kardinala Bessariona i kardinala Francesca della Rovere (papa Siksto IV.), to jest u dijalogu je stavljeno Roverino ime na mjesto gdje je prije pisalo ime Bessarion, dok je grčkom kardinalu dana uloga kardinala Rovere. Čitavoga života vjeran viziji ujedinjene kršćanske Europe, duboko svjestan nužnosti tolerancije i pomirenja između naroda, Dragišić u suživotu različitih religija vidi iznalaženje konkretne krize prouzročene državno-političkim i vjerskim sukobima. Upravo je takva misao, toliko zajednička gorljivom poborniku kršćanske unije kardinalu Bessarionu, bila osnovom njihove bliskosti, povezanosti i plodonosne suradnje na polju filozofskih i teoloških promišljanja.

Darovnica hrvatskoj bratovštini u Mlecima

U dosadašnjim je primjerima ukazano na povezanost kardinala Bessariona s vjerskim ustanovama i pojedincima koji su svoja sjedišta imali u hrvatskim krajevima. Ovdje ću se osvrnuti na Bessarionove veze sa zajednicom iseljenih Hrvata u Mlecima, okupljenih u bratovštini Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola Dalmata*). Hrvatska je bratovština u Mlecima osnovana 1451. godine, u vrijeme kada je priliv naših iseljenika u grad na lagunama najizrazitiji. Iako su i u prethodnom razdoblju iseljenici s istočnojadranske obale i unutrašnjosti pristizali u Mletke iz različitih, mahom gospodarskih pobuda i interesa, u razdoblju od sredine XV. pa sve do kraja XVI. stoljeća, njihovo se useljavanje izrazito povećava. Jedan od glavnih razloga ovako drastičnog porasta svakako je uvjetovan osmanlijskim nadiranjem na područja bosanskoga kraljevstva i Hrvatske. Tada je hrvatska zajednica u Mlecima (uz albansku, germansku, židovsku) jedna od najbrojnijih etnička skupina. Osnivanje bratimskih udruga zasnovanih na etničkom načelu, s ciljem zajedničkog okupljanja, druženja i očuvanja svijesti o domovinskom podrijetlu i jeziku, u Mlecima je bila uobičajena pojava te je osnivanje udruge hrvatskih doseljenika s istočnog Jadrana bio očekivan i od najviše mletačke vlasti (dužda i Senata) podržavan potez. Bratovština je sjedište imala u istočnom gradskom predjelu Castello, a u sklopu već postojeće crkve Sv. Ivana od Hrama (S. Zuane del Tempio) ili Sv. Ivana od Furlana (S. Zuane dei Furlani). Crkva se nalazila uz ulicu naseljenu romanskim i slavenskim žiteljima iz Furlanije (*Calle dei Furlani*) i hrvatsku četvrt smještenu uz *Fondamenta dei Schiavoni*. Osnutak bratovštine, potvrda njezina statuta i podrška najviših mletačkih krugova zbili su se upravo u vrijeme sudbonosnih osmanlijskih prodora u hrvatske zemlje, ali i u neposredno zalede mletačke stečevine na našoj obali. Priznanje bratovštine od strane mletačkih vlasti značilo je, prije svega, priznanje postojanja hrvatske zajednice u Mlecima, ali i političku

podršku novopridošlom žiteljstvu u gradu na lagunama, iseljenom sa svojih ognjišta uslijed osmanlijskih osvajanja.¹⁵

Trinaest godina poslije osnivanja bratovština je stekla važno priznanje. Godine 1464., dana 10. veljače, kardinal Bessarion, tada biskup Tuscula, patrijarh Carigrada i legat apostolske stolice *a latere* u Mlecima i svim područjima podložnim Republici, obratio se hrvatskoj udruzi poveljom napisanoj na otoku S. Giorgio Maggiore.¹⁶ Želeći "da skjavonska družba, koja se sada sastaje u crkvi Sv. Jurja od Skjavona u Mlecima svakoga dana se uzvisuje čineći dobra djela", kardinal je bratovštini podijelio indulgenciju koja se odnosi na dane njezinih zaštitnika Sv. Jurja, Sv. Tripuna, Sv. Jeronima, kao i na blagdane Presvetoga Tijela Kristova i prvu nedjelju nakon Uzašašća Gospodinova. Na te dane svi vjernici "koji budu pobožno posjetili crkvu u kojoj će se rečena družba sastati", stječu oprost od sto dana godišnje za svaki blagdan u kojem pohode crkvu.¹⁷ Bessarionova povelja, donesena godinu dana nakon pada bosanskoga kraljevstva, a u vrijeme osmanlijskih nadiranja u dubinu hrvatskih zemalja, također je odraz kardinalovog dobrog poznavanja stanja u našim krajevima, ali i suosjećanja sa sudbinom naroda koji tada proživljava sve strahote ratnih razaranja. Hrvatskoj zajednici u Mlecima, nedavno utemeljenoj i dobrim dijelom sastavljenoj od članova koji su domovinu napustili upravo uslijed ratnih prilika, indulgencija je predstavljala posebno dragocjenu - ovoga puta od visokog crkvenog predstavnika - izrečenu moralnu potporu.

Unutrašnjost bratimskog sjedišta (sagrađenog 1551.) danas ukrašava glasovit, u svim umjetničkim monografijama i vodičima Venecije nezaobilazan i hvaljen - slikarski ciklus mletačkoga renesansnog majstora Vettorea Carpaccia. Ciklus je nastao početkom XVI. stoljeća i na njemu su oslikani prizori iz života zaštitnika bratovštine Sv. Jurja (Sv. Juraj ubija zmaja, Trijumf Sv. Jurja, Sv. Juraj pokrštava žitelje libijskog grada Selene), Sv. Tripuna (Čudo Sv. Tripuna) i Sv. Jeronima (Sv. Jeronim dovodi lava u samostan, Smrt Sv. Jeronima, Pokop Sv. Jeronima). Prizori iz života svetaca inspirirani su tekstovima "Zlatna legenda" (*Legenda aurea*) Jakopa da Varagine, "Katalog Svetaca" (*Catalogus Sanctorum*) Petra De Nantibus a i životopisom Sv. Jeronima (*Jeronimus vita et transitus*, objavljen u Mlecima 1485. godine). Zadnja u nizu slika (prva s desna od ulaza) prikazuje Sv. Augustina u njegovoj radnoj sobi. Slika je u djelima povjesničara umjetnosti poznata pod

---

¹⁵ O bratovštini Sv. Jurja i Tripuna pisala sam opširnije u radovima: Bratovština slavenskih doseljenika Sv. Jurja i Tripuna u Veneciji. Izvori, historiografija i mogućnosti istraživanja, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 27, Zagreb 1994, str. 43-57. i Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima u oporukama hrvatskih iseljenika, *Croatica christiana periodica*, god. XVIII, br. 34, Zagreb 1994, str. 79-98.

¹⁶ Tekst indulgencije čuva se u Arhivu sjedišta bratovštine u knjizi Catastico, str. 4.

¹⁷ O Bessarionovoj indulgenciji hrvatskoj bratovštini u Mlecima usp: N. LUKOVIĆ, Bratovština bokeljskih pomoraca Sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. 6, Kotor 1957, str. 39; T. VALLERY, Il cardinale Bessarione e la Scuola Dalmata, *Scuola Dalmata* (dalje: SD), sv. 6, Venezia 1973, str. 10-18; G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, Venezia 1964, str. 31-32, 214-215; ISTI, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorgio e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, Venezia 1984, str. 8; G. PEROCCO - A. SALVADORI, *La civiltà di Venezia*, sv. II (Il Rinascimento), Venezia 1976, str. 755; P. VIDOLO RATTI - G. PEROCCO, *Le indulgenze della Scuola*, SD, sv. 25, Venezia 1992, str. 3-6.

imenom "Vizija Sv. Augustina". Sve do najnovijeg vremena smatralo se kako slika prikazuje Sv. Jeronima. Istraživanjem američke povjesničarke umjetnosti Helen I. Roberts, zasnovanom na iščitavanju spomenutih legendi i životopisa, utvrđeno je da slika predstavlja Sv. Augustina u trenutku kada mu se, u formi mistične svjetlosti, ukazuje Sv. Jeronim i objavljuje svoju smrt.¹⁸ Talijanski povjesničar umjetnosti Guido Perocco - najbolji poznavatelj umjetničke baštine hrvatske bratovštine u Mlecima - u svojim je brojnim studijama, koje se nadovezuju na rezultate istraživanja H. Roberts, ukazao na veliku vjerojatnost da je lik Sv. Augustina zapravo "posuđen" lik kardinala Bessariona.¹⁹ Na tu mogućnost ukazuju brojni atributi naslikani uz lik sveca: kardinalska mitra u pozadini, biskupska bula na dnu slike s lijeve strane, kao i opće okruženje prostorije u koju je smješten svetac. Prikazan je u ozračju izrazite mističnosti i duhovnosti, u idelano zamišljenom prostoru rada jednog tipičnog humanističkog stvaraoca renesansnoga doba. Prostoriju okružuju police ispunjene misalima, rukopisima i kodeksima, kipovima i antičkim posudama, astrolab, nautička pomagala, geometrijski pribor, klecalo s pozlaćenim ukrasima, sakralni predmeti od kojih se izdvaja kip Spasitelja. Na radnom stolu nalazi se jedno zvono, školjka, škare, pismo koje svetac upravo otpočinje pisati, klepsidra i niz uvezanih rukopisa i kodeksa. Na dnu se naziru dva otvorena glazbena kodeksa.²⁰ "Vizija Sv. Augustina" ubraja se u najbolja ostvarenja Vettorea Carpaccia, ali i u vodeća djela mletačke renesansne umjetnosti.²¹

Prikaz kardinala Bessariona zabilježen je i sa sigurnošću utvrđen na nekoliko onodobnih i kasnije nastalih slikarskih djela. Zajedno s istaknutim osobama mletačke povijesti, Bessarionov portret se nalazio na jednoj od slika u dvorani Velikoga vijeća u Duždevoj palači. Slika je uništena u požaru dvorane 1577. godine, a prema opisu mletačkog povjesničara Sansovina, također je djelo Vettorea Carpaccia. Bessarionov portret naslikan je u djelu *Illustrium virorum vitae* talijanskog povjesničara i humanista Paola Giovia (Basilea 1575); zamjećujemo ga i na fresci "Prijelaz preko crvenog mora" u Sikstinskoj kapeli (slikar Piero di Cosimo) te na slici koju je Gentile Bellini 1472. godine načinio za mletačku bratovštinu s. Maria della Carità (danas u Kunsthistorisches Museum u Beču).²²

¹⁸ H. I. ROBERTS, S. Agustino nello "Studio di San Girolamo". Il dipinto di Carpaccio e le sue fonti leggendarie, SD, sv. 10, Venezia 1977, str. 3-40.

¹⁹ G. PEROCCO, *Guida alla Scuola Dalmata*, str. 32-33; ISTI, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 125-140; ISTI, *L'opera competa di Vittore Carpaccio*, Milano 1967, str. 98-99; IDTI, *I quadri di Vittore Carpaccio nella Scuola*, SD, sv. 3, Venezia 1968, str. 9-13; G. PEROCCO - A. SALVADORI, nav. dj, str. 745, 766-767. Usporedi i sljedeće monografije: T. PIGNATTI, *Carpaccio*, Genève 1958, str. 57-61; M. MURARO, *Carpaccio*, Firenze 1966, str. XCIII-XCIV, F. VALANCOVER, *Carpaccio*, Firenze 1989, str. 42, 44, 46-48.

²⁰ O glazbenim kodeksima na Carpacciovoj slici usp: E. E. LOWINSKY, *La musica nello studio di S. Girolamo*, SD, sv. 18, Venezia 1985, str. 12-22.

²¹ Identifikacija lika na Carpacciovoj slici "Vizija sv. Augustina" čini se da ipak nije završena otkrićima H. Roberts i G. Perocca. Talijanski povjesničar umjetnosti Augusto GENTILLI u nedavno objavljenom prilogu *Carpaccio e Bessarione* (SD, sv. 27, Venezia 1994, str. 3-12) iznosi neka drugačija razmišljanja te dopušta mogućnost da je Carpaccio u liku sv. Augustina zapravo prikazao biskupa Tivolija i apostolskog legata Angela Leonina, koji je hrvatskoj bratovštini 22. 6. 1502. podijelio jednu važnu indulgenciju.

²² E. STEIMANN, *Rom in der Renaissance*, Leipzig 1908 (treće izdanje), str. 69; G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 134; T. VALLERY, *Il cardinale Bessarione*, str. 15.

Njegov je lik prepoznao i Carlo Ginzburg na freskama Piera della Francesca u Arezzu ("Susret kraljice od Sabe i Salamona", "Odrubljenje glave Kozrou") i na čuvenoj slici istoga majstora "Bičevanje Krista" u Urbinu. Portret Bessariona zapažen je i na slici španjolskoga renesansnog majstora Pedra Berruguettea u vojvodskoj palači Federica da Montefeltro u Urbinu.²³ Na posljertku, prema najnovijim istraživanjima povjesničarke umjetnosti Ivane Prijatelj Pavičić, portret kardinala Bessariona vjerojatno je sadržan i na apsidi šibenske stolne crkve - među sedamdeset i jednom glavom što ih je izradio veliki hrvatski kipar i graditelj Juraj Dalmatinac.²⁴ Riječ je o petoj po redu glavi na drugoj, središnjoj apsidi šibenske stolnice, na kojoj se nalazi najveći broj "povijesnih portreta". Lik Bessariona vjerojatno je isklesan neposredno iza lika bizantskoga cara Ivana VIII. Paleologa i smatra se jednom od najljepše isklesanih fizionomija. Predstavlja muškarca bujne i valovite kose, izražene brade i brkova, snažnih obrva ispod kojih su dva duga velika oka s naglašenim šarenicama i zjenicom u sredini. Osobita izražajnost postignuta je pri izradbi kose, podignute prema gore, tako da se doimlje poput kakve raskošne krune.²⁵ Uvrštavanje Bessarionova lika u "galeriju" znamenitih osoba onoga doba (uz Ivana VIII. Paleologa, napuljskoga kralja Alfonsa Aragonskog, vojvodu od Riminija Sigismunda Malatestu, dužda Francesca Foscaria, burgundskoga vojvodu Filipa Dobrog i dr.) još je jedno svjedočanstvo - ovoga puta posebno zanimljivo i kulturološki dragocjeno - raznovrsnih vidova hrvatskih veza s tim istaknutim sudionikom europske povijesti XV. stoljeća.

Carpaccio je, kao i mnogi onodobni slikari, bio sklon unošenju povijesnih ličnosti u slikarska djela. Za bratovštinu S. Ursula u Mlecima naslikao je glasoviti ciklus slika s prizorima iz njezina života i martirija (danas u Galeriji Akademije u Veneciji), a među likovima na jednoj od slika ("Susret s papom") prikazan je istaknuti mletački humanist Ermolao Barbaro. Na slici "Čudo relikvije Sv. Križa" (Galerija Akademije u Veneciji) prikazan je, iako neupadljivo i u pozadini, tadašnji prior jeruzalemskog reda Sebastiano Michiel. Njegov lik prepoznajemo i na Carpacciovoj slici izrađenoj za hrvatsku bratovštinu ("Krist poziva Sv. Mateja").²⁶ Na posljertku, unošenje Bessarionova lika na prizor "Vizije Sv. Augustina" ima svoju jasnu utemeljenost u njegovoj bliskoj povezanosti s bratovštinom (indulgencija), ali i velikom ugledu koji je imao u Mlecima. Bessarionovi česti boravci u gradu na lagunama, iz kojega upućuje brojna pisma i uputstva vjerskim ustanovama u Dalmaciji, kao i darivanje njegove neprocjenjivo bogate knjižnice grčkih i latinskih rukopisa i kodeksa koji su predstavljali začetak knjižnice Marciana, usjekla se u pamćenje Mlečana za mnoga buduća stoljeća. Štovanje grčkog monaha, rimskog kardinala, pos-

---

²³ C. GINZBURG, *Indagini su Piero*, Torino 1981, fig. 27, 47-48, 79, 87.

²⁴ Autorica je pomno obradila "portrete" Jurja Dalmatinca na apsidama šibenske stolnice. Velik dio njih je - zahvaljujući snažnoj karakterizaciji i visokom stupnju individualizacije likova - uspjela identificirati te utvrditi kako je riječ o najistaknutijim povijesnim osobama iz europskoga i bizantskog političkog i crkvenog života (I. PRIJATELJ PAVIČIĆ, Pokušaj identifikacije pojedinih glava Jurja Dalmatinca na šibenskoj katedrali, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 18, Zagreb 1994, str. 7-22).

²⁵ I. PRIJATELJ PAVIČIĆ, nav. dj., str. 14-15.

²⁶ T. VALLERY, *Il cardinale Bessarione*, str. 16; G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 22-23, 100, 134.

ljednjeg zagovaratelja unije i gorljivog propovjednika protuturskih ratova, imalo je, više nego u drugim talijanskim gradovima, utemeljenost u stvarnom odnosu Mletačke Republike prema svim ovim sudbonosnim pitanjima. Hrvatska bratovština u Mlecima, obogaćena i ohrabrena vrijednim Bessarionovim priznanjem i potporom, zasigurno se na dostojan način željela odužiti svome darovatelju. Carpacciova sklonost iščitavanju crkvenih legendi i njihovom pretapanju u zbilju slikarskog platna, bio je najbolji mogući izbor da se spomen na slavnog kardinala trajno očuva.

***

Bogata građa stranih, poglavito talijanskih arhiva, zacijelo krije još niz vrijednih svjedočanstava o povezanosti kardinala Bessariona s hrvatskim krajevima i ljudima. U ovom je prilogu razmotren tek manji, u historiografiji djelomično poznat dio građe koja se odnosi na navedenu problematiku. Bessarionove veze s hrvatskim prostorom trajale su i razvijale se zasigurno tijekom cjelokupnog kardinalovog djelovanja u talijanskim gradovima. Veze sa splitskim samostanima - opisane na početku rada - neizravan su i tada uobičajen (komendatorni sustav) oblik komunikacije stranih upravitelja i crkvenih dostojanstvenika sa svojim sijelima i posjedima u našim krajevima. Bessarion po tome nije iznimka, ali već i samo njegovo ime kao komendatora sustjepanske opatije daje primjeru posebnu težinu. Spomen benediktinske opatije na Pašmanu još je neizravniji oblik povezanosti, ali i svjedočanstvo o Bessarionovoj upućenosti u stanje i potrebe samostanskih ustanova na dalmatinskoj obali. Nasuprot spomenutim primjerima, Bessarionovo imenovanje duvanjskog biskupa Nikole Zdranina propovjednikom križarske vojne, politički je potez i moralna podrška biskupu i narodu čija je egzistencija najneposrednije ugrožena osvajanjima s Istoka. Jednako tako, podjeljivanje indulgencije bratovštini Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima izraz je suosjećanja i podrške iseljenom žiteljstvu iz hrvatskih krajeva. U sklopu razmatranja veza između Bessariona i Hrvata, posebno mjesto zauzima hrvatski humanist Juraj Dragišić, šticić i sljedbenik kardinalovih filozofskih ideja i vizije ujedinjene kršćanske Europe.

Bessarionov životni put i sudbina protekao je u sjeni prijelomnih događanja svjetske povijesti. Sumrak Istočnoga Rimskog Carstva i nezadrživa ekspanzija Osmanskog Carstva, propast jugoistoka Europe i svijest o ugroženosti na europskom zapadu, prelamali su se kroz uzaludne pokušaje postizanja crkvenog jedinstva, pomirenja zavađenih europskih država i otpočinjanje zajedničke križarske vojne. Bessarion pripada ozračju humanizma, započetog i nadahnutog filozofskim nazorima bizantske civilizacije, kasnije upotpunjenog novim saznanjima renesansne misli zapadnog svijeta. Gorljiv pobornik vjerskog jedinstva Latina i Grka, bez izgleda za uspjehom u vlastitoj domovini, bespoštedan zagovornik križarske vojne, ali i skrovit proučavatelj rukopisnog blaga samostanskih knjižnica, Bes-

sarion se opravdano ubraja u vodeće osobe XV. stoljeća. Bogatom životopisu kardinala grčkog podrijetla pripada i odsječak povezanosti s Hrvatima i hrvatskim prostorom, sadržajem i podacima nevelik, ali za našu prošlost dragocjen i vrijedan novih otkrića i spoznaja.

PRILOG: *Izvornik i prijevod teksta indulgencije kardinala Bessariona hrvatskoj bratovštini*, 10. 2. 1464. (Arhiv bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, *Katastik*, str. 4)

BESSARION, miseratione Divina episcopus Tusculanus sanctae Romanae ecclesiae cardinalis patriarcha Constantinopolitanus et in civitate Venetiarum locisque omnibus inclyto Venetorum Dominio ubique subiectis Apostolice Sedis legatus de Latere, Universis et singulis praesentes litteras inspecturis, salutem in Domino sempiternam.

Splendor pataernae gloriae, qui sua mundum illuminat ineffabile claritate, pia vota fidelium de clementissima ipsius Maiestate sperantium tunc praecipue benigno favore prosequitur cum devota ipsorum humilitas helemosinas, et alia pietatis opera elagitur. Cupientes igitur ut societas sclavonorum que nunc in ecclesia Sancti Georgii de sclavonibus Venetiis congregatur quotidie beneficiendo crescat, Christi fideles eo libentius beneficant eidem quo maioribus praemiis noverint se reffectos de omnipotentis Dei misericordia, ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum. Eius auctoritate confessi omnibus vero poenitentibus, et confessis qui ecclesiam in qua dicta Societas congregabitur in festis sancti Georgii, Corporis Christi, sancti Hieronymi, sancti Triffonis, et in prima Dominica post Assensionem Domini devote visitaverint, et fraternitati seu societati predictae sclavonorum manus porrexerint adiutrices centum dies annuatim pro quolibet festo de iniunctis eis penitentiis misericorditer relaxamus praesentibus perpetuo valituris. In cuius rei fidem et testimonium praesentes nostras litteras fieri easque nostri sigilli maioris iussimus appensione muniri.

Datum Venetiis, in monasterio sancti Georgii Maioris, anno Domini millesimo quadragesimo sexagesimo quarto: quarto Idus februarii pontificatus sanctissimi in Christo patris, et domini nostri, domini Pii, Divina Providentia pape secundi Anno sexto.

Prijevod:

Bessarion, milošću Božjom biskup Tuskula, kardinal svete rimske crkve, patrijarh carigradski i "de latere" legat apostolske stolice u Mlecima i svim mjestima podložnim uzvišenom mletačkom Gospodstvu, bilo gdje se nalazila. Svima i pojedinicima koji će vidjeti ovo pismo vječni spas u Gospodinu.

Sjaj očinske Slave koji svijet prosvjetljava svojom neizrecivom jasnoćom, prati pobožne zavjete vjernika koji se nadaju u njegovu preblagu Uzvišenost tada osobito blagom naklonošću kada njihova pobožna Poniznost udjeljuje Milostinju i druga djela pobožnosti. Želimo stoga da se "skjavonska" družba, koja se sada sastaje u crkvi sv. Jurja od "Skjavona" u Mlecima, svakoga dana uzvisuje čineći dobra djela, neka Kristovi vjernici to dragovoljnije čine dobro kada budu spoznali da su okrijepljeni većim nagradama po milosrđu svemogućega Boga i blaženih apostola Petra i Pavla. Njegovom ovlašću očitovani, svima zaista pokajanim i ispovijeđenim koji budu pobožno posjetili crkvu u kojoj će se rečena družba sastajati za blagdane sv. Jurja, Tijela Kristova, sv. Jeronima, sv. Tripuna i

na prvu nedjelju nakon Uzašašća Gospodinova i bratovštini ili družbi prije rečenih "Skjavona" koji budu pružili ruku pomoćnicu, milosrdno otpuštamo sto dana godišnje za svaki blagdan njima pripadajuće pokore koji će od sada u buduće vječno važiti. U vjeru i za svjedočanstvo ove stvari odredili smo da se učini ovo naše pismo i da se osnaži isticanjem našega velikog pečata.

Izdano u Mlecima u samostanu sv. Jurja Velikoga, godine Gospodnje 1464., četvrtoga dana prije veljačkih ida, šeste godine pontifikata najsvetijega u Kristu Ocu i Gospodina našega, Gospodina Pija, Božjom providnošću pape drugoga.

(preveli: mr. Mirjana Matijević-Sokol i mr. Damir Karbić)

Lovorka Čoralić: CARDINAL BESSARION AND THE CROATS

Summary

The introduction describes the life and activities of cardinal Bessarion especially in respect to his campaign for church unity and the organization of the Crusades. The description of his life is connected with the general state in southeastern Europe which at the time is characterized by Osmanlian conquests that reached the territory of Croatia. The author then proceeds to analyze the forms in which Bessarion was connected with Croatian kings and individuals. Bessarion is presented as the commendatore of the Benedictine abbey of saint Stephen near Split. The author draws attention to his role during the coming of the Franciscan friars to Poljud and to his connections with the Benedictine abbey of saint Kuzma and Damjan on the island of Pašman. The author elaborates at length on Bessarion's charter concerning the naming of bishop Nikola Zadranin of Duvno as preacher of the Crusades in Istria nad Furlania and describes the content of the instructions to the preachers. A special emphasis is placed on the ties between cardinal Bessarion and the Croatian humanist, philosopher and theologian Juraj Dragišić at the end of the 1560ies. In concluding the article the author describes Bessarion's connection to the Croatian confraternities of Saint Jurja and Tripun in Venice (the administration of indulgences in 1464). Today in the seat of the confraternity one can see a painting by the Venetian Renaissance master Vettorea ("The Vision of St Augustine") which is thought to represent the image of cardinal Bessarion.